

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrlometodějská teologická fakulta
Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

Markéta Tvrdá

Bezdomovectví z genderové perspektivy

Případová studie

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Vladislava Závorská Ph.D.

2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

Podpis:

Poděkování

Touto cestou bych ráda poděkovala Mgr. Vladislavě Závrské Ph.D. za trpělivost, ochotu a vstřícnost při tvorbě bakalářské práce a Mgr. Pavlíně Valouchové Ph.D. za podněty a podporu. Mé poděkování patří všem, kteří mě po celou dobu psaní této práce podporovali, pomáhali mi a dodávali mi tolik potřebnou chuť a odvahu. Především bych však chtěla poděkovat svému partnerovi, jeho mamince a přátelům, kteří mi vždy ochotně poskytli nejen pomoc, ale i osobní povzbuzení.

Obsah

Úvod.....	6
Teoretická část.....	8
1 Bezdomovectví	8
1.1 Charakteristika bezdomovectví	8
1.2 Důsledky bezdomovectví	9
2 Bezdomovectví z pohledu genderu	10
2.1 Gender a genderová socializace	10
2.2 Genderové aspekty bezdomovectví	11
2.2.1 Ženské bezdomovectví.....	12
2.2.1.1. Příčiny ženského bezdomovectví	13
2.2.1.2. Identita a vzhled	13
2.2.1.3. Otázka násilí.....	14
2.2.2 Mužské bezdomovectví.....	15
2.2.2.1. Příčiny mužského bezdomovectví.....	16
2.2.2.2. Identita a vzhled	17
Metodologická část.....	19
3 Metodologie výzkumu	19
3.1 Výzkumná otázka a cíle.....	19
3.2 Popis použitých metod	19
3.3 Popis výzkumného souboru.....	20
3.4 Způsob zpracování dat.....	22
Empirická část.....	25
4 Interpretace dat	25
4.1 Dělají šaty člověka?.....	25
4.2 Patřím někam? Potřebuje mě někdo?	29
Závěr	32
Seznam použitých zdrojů.....	34

Úvod

“Většina lidí pociťuje zmatek a znepokojení, podrážděnost, hněv, ba nenávisť, setká-li se s bezdomovcem mužem, který zanechává v mnoha pocit pochybnosti o nutnosti žít tímto neadekvátním způsobem. Bezprizornost ženy vyvolává tyto pocity daleko intenzivněji a ulpívá na pozorovateli jako malomocenství. Reakce lidí na bezdomovství žen je daleko nepřátelštější a ve své negaci daleko pronikavější.”
(Hradecká, Hradecký, 1996, s. 44)

Lidé se definují různě, nejčastěji však prohlášením „jsem muž“. „jsem žena“. Právě toto prohlášení vyvolává představu určitých vlastností a chování, které příslušník jednotlivých pohlaví má, které od něj společnost očekává; v podstatě společenskou kategorii nazývanou gender. S touto problematikou souvisí genderové stereotypy – tedy jak má vypadat muž a jak žena (Renzetti, Curran, 2003, s. 20). Tato práce pojednává o bezdomovectví z genderové perspektivy. Jedná se o případovou studii, kdy respondentkou je žena bez domova. Gender se v podstatě projektuje do všech oblastí našeho života. Co je pro nás vlastně přirozené? Máme šanci žít život, bez ohledu na kulturně vytvořené rozdíly? Proč společnost odsuzuje tvrději ženy bez domova než muže? „Být mužem nebo ženou, chlapcem nebo dívkou, je stejně záležitostí oblečení, gestikulace, povolání, sociální sítě a osobnosti jako záležitosti podoby genitálií.“
(Oakleyová, 2000, s. 121)

Cílem mé bakalářské práce je porozumět, jak se žije ženě bez domova, nahlédnout do jejího každodenního života a zaměřit se na genderové rozdíly a mechanismy, kterými udržuje svou identitu, včetně oblastí, které ona sama vnímá jako náročné pro její udržení. Ke splnění stanovených cílů jsem si stanovila několik skupin otázek, které jsem respondentce postupně kladla. Otázky byly zaměřeny na oblast vzhledu a s ní spojené neformální sociální kontroly, vztahů, kriminality, násilí, vnímání své situace a vnímání ženského a mužského bezdomovectví.

Povaha práce je empirická. První část je teoretická, druhá část je věnována metodologii a v části třetí je zpracován výzkum. V části teoretické charakterizují bezdomovectví podle jednotlivých pohlaví, zmiňují specifika, která jsou typická pro mužské anebo ženské bezdomovectví. V části druhé popisují metody, které jsem při

výzkumu využila. Uvádím zde charakteristiku respondentky, jakým způsobem probíhaly rozhovory, sběr dat a jejich zpracování. Třetí část se zabývá samotnou interpretací dat.

Jak jsem již výše zmínila, v mé práci se budu zabývat případovou studií ženy a tím, zda se ona sama vnímá jako femininní žena a jak svou genderovou identitu konstruuje v různých kontextech. Proč jsem si zvolila právě toto téma? Maminka mého přítele mě s touto ženou, paní Janou seznámila a její příběh byl pro mě natolik silný, že jsem se rozhodla jej se svolením respondentky uveřejnit. Věřím tomu, že tento příběh osloví každého jako mě. Je to příběh o bolesti, strastech, životních prohrách a jak se vyjádřila paní Jana: „Přežila jsem odchod dětí, smrt manžela a krach až na dno, ale nepřežila jsem samotu.“

Teoretická část

1 Bezdomovectví

K tomu, abychom měli ucelené informace o genderových aspektech bezdomovectví, je nutné si předem charakterizovat určité pojmy. Nejdříve se zaměřím na samotnou charakteristiku bezdomovectví a jeho důsledky. Na konci první části popisují samotné genderové aspekty bezdomovectví, kde se zaměřuji na tři samostatná témata. Jedná se o formy bezdomovectví u jednotlivých pohlaví, jeho příčiny, identitu a vzhled. U ženského bezdomovectví navíc popisují téma násilí, které je z pohledu genderu velice důležité.

1.1 Charakteristika bezdomovectví

O bezdomovectví jako sociálním problému se začíná hovořit po roce 1989. Do tohoto roku bylo uměle přehlíženo a po roce 1989 začal v důsledku sociálně-politických změn počet osob bez domova rychle narůstat (Štěchová, 2008, s. 4).

„Samotná definice bezdomovectví je nejasná. Valná většina lidí, a tedy i výzkumů, pracuje s lidmi, kteří jsou bez domova, bez přístřeší, ale už ne s těmi, kdo mají nějakou přechodnou formu bydlení nebo to řeší jiným způsobem. Předpokládá se, že do téhle skupiny patří častěji právě ženy.“ (Jitka Kolářová, 2015)

Co vlastně pojem „bezdomovec“ znamená? Pojem „bezdomovec“ můžeme rozdělit na dvě slova a to na slova „bez“ a „doma“. „V anglickém jazyce je ekvivalentem *homeless* (domov, vlast, bez), německy *obdachlose* (přístřeší, ztráta), francouzsky *sans-patrie* (bez, vlast) či v italštině *apolite* (bez státní příslušnosti).“ (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012, s. 13). Pojem etymologie slova bezdomovec je právě ukryt ve slově „domov“. Domov znamená mnohem více, než jen střecha nad hlavou. Je to jakési sociální zázemí, spojováno s rodinou a místem, kam se můžeme vždy vrátit. Je spojován s určitým stereotypem, cítíme se v něm dobře a bezpečně (Průdková, Novotný, 2008, s. 10-12). Domov se tedy skládá nejenom z určitého sociálního okolí, ale i z fyzického soukromí. A toto jsou právě ony dva aspekty, které lidem bez domova chybí (Marek a kol., 2012, s. 13). Vágnerová (2008, s. 748) však říká, že

bezdomovectví není jen vymezení vztahu k bydlení, ale je to určitý způsob života. Dále říká, že ať už si životní styl bezdomovce zvolil člověk sám „nebo je důsledkem nezvládnutí základních požadavků společnosti, je typický maximálním zjednodušením. Je výsledkem generalizovaného psychosociálního selhání spojeného se ztrátou většiny běžných rolí a úpadkem společenské prestiže.“ Takový život je pouhým stereotypním vegetováním, často spojeným s užíváním alkoholu nebo drog (Vágnerová, 2008, s. 751-753). Je to právě otázka společenských rolí, která je úzce spjata s genderovými stereotypy, které jsou pro tuto práci klíčové. Osoby bez domova mívají nízké sebehodnocení a jsou velmi striktně sociálně izolováni. Pokud už navážou nějaký kontakt, jsou to většinou náhodné kontakty s podobnými lidmi. „Většina osob bez domova je v produktivním věku.“ (Průdková, Novotný, 2008, s. 17). Je zde také velká skupina velmi mladých, kteří utekli z domova nebo prošli ústavní výchovou a nechtějí nebo se nemají kam vrátit. Téměř polovina osob bez domova nikdy nevstoupila do manželství a téměř polovinu osob bez domova tvoří rozvedení lidé (Barták, 2004, s. 37).

„...bezdomovectví je více než nedostatkem přístřeší a více než chudobou. Je součástí širšího procesu marginalizace, založeného na neschopnosti bezdomovců participovat na způsobu života, který je standardní pro většinu populace.“ (Mareš, 1999, s. 58).

1.2 Důsledky bezdomovectví

Bezdomovectví, respektive obecně sociální marginalita, člověka ovlivňuje v mnoha ohledech. Postavení na okraji společnosti má nemálo psychologických charakteristik. U člověka, který je na okraji společnosti, můžeme pozorovat depresivní a sebevražedné tendence. Je zde velké riziko rozvoje duševních onemocnění, dále můžeme pozorovat emocionální poruchy a samozřejmě by se dalo dlouze hovořit o otázce sebehodnocení. Podle Schwarzové (in Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2005, s. 320) jsou nejvíce ohroženými skupinami lidé s nižší sociální inteligencí, lidé hendikepovaní, psychicky nemocní atd. Podle Hradeckého (2007, s. 12) patří bezdomovectví k nejhorším příkladům sociálního vyloučení.

2 Bezdomovectví z pohledu genderu

2.1 Gender a genderová socializace

Oaklyová (2000, s. 121) definuje gender jako pojem, který je „psychologickokulturní“, oproti pohlaví, které je definováno biologickým termínem. Přijde nám zcela logické, abychom automaticky k ženskému pohlaví přiřadili ženský gender a naopak, nicméně, skutečnost je jiná. „*Být mužem nebo ženou je stejně tak záležitost oblečení, gestikulace, povolání, sociální sítě a osobnosti jako záležitosti podoby genitálií.*“

Gender slouží v naší společnosti jako jedna ze základních rozlišovacích charakteristik (Stets, Hammons, 2002, s. 4). Jak již naznačuje výše uvedený text, když se setkáme s jakýmkoli člověkem, automaticky mu přiřkneme jeden ze dvou možných genderů – stává se pro nás buď mužem, nebo ženou. S jednotlivými gendery máme spojeny soubory vlastností, které jedinci přiřkneme a budeme po něm vyžadovat chování, které je s nimi v souladu. Toto dělení se děje automaticky, často už v dětství, tudíž můžeme říct, že obecně jsou považovány za vrozené, neměnné. Takto začíná specifická socializace k mužským nebo ženským rolím – z toho vyplývá, že socializace má na genderovou identitu mnohem větší vliv než biologická komponenta (Šmausová, 2002, s. 16).

Z pohledu interpretativního paradigmatu je gender chápán jako sociální pohlaví, jehož genderové role se neustále vytvářejí v interakcích (Connel, 1998, s. 179). Jedinec se tedy chová způsobem, který vyjadřuje jeho/její gender. „*Gender není souborem vlastností, proměnnou či rolí, ale výsledkem svého druhu sociálního konání.*“ (West, Zimmermann, 2008, s. 102). Pro srovnání uvádím Artura (1999, s. 84), který tvrdí, že genderová socializace je nejdůležitější krok pro to, aby byl gender ve společnosti chápán jako neměnný a daný. Socializace je tedy proces, který nás učí genderové role v souladu s naším pohlavím. Nicméně to, že se někdo narodí s ženskými pohlavními orgány z něj ještě nedělá ženu. Jsou to právě dívčí skupiny spolupracující s rodinou a v podstatě i celou společností, které ženu socializují do její feminity. Ženskost je tedy podle něj konstrukt budovaný v sociálních interakcích.

Gender není pouze kulturní představa o tom, jaká by měla žena či muž být, ale je také symbolem nerovnosti a konfliktu z rozdělení moci a zdrojů. Mužům připisuje vlastnosti jako racionalita, výkon apod., ženám emocionalitu a submisivitu. „*Společnost netrvá na ničem tak rozhodně jako na tom, že jednotlivec musí hrát – představovat pouze jedno pohlaví, a sice to, které mají zapsané napřed v rodném listu a později i v občanském průkazu.*“ (Šmausová, 2002, s. 20)

Podstatou genderové socializace je učení se genderovým normám chování. Tyto normy určují, které chování je vhodné pro muže a které pro ženy, včetně biologické dělby různými druhy mechanismů. Jsou to sociální aktéři, kteří následně vyvíjejí tlak k žádoucímu jednání (Wood, Christensen, Hebl, Rothgerber, 1997, s. 523). Tento tlak můžeme nazvat sociální kontrolou a podílí se na udržování norem popisovaných výše (Šmausová, 2011, s. 115).

Hlavní význam sociální kontroly je schopnost reagovat na deviace, a tím přispívat ke stabilitě společnosti (Parsons, 1951, s. 298). Nebo jak píše Urbanová (1998, s. 8), udržování stávajícího řádu ve společnosti. Jednání v souladu s tímto řádem se označuje jako konformita, porušení pak jako deviace. Na muže je více uplatňován formální typ kontroly, ženy jsou pak mnohem více pod kontrolou neformální. O neformální kontrole bude více pojednáno v praktické části v souvislosti s výzkumnými otázkami.

2.2 Genderové aspekty bezdomovectví

Z genderového hlediska je právě situace osoby bez domova typickým příkladem, kde lze vidět velké rozdíly mezi muži a ženami (Marek a kol., 2012, s. 107).

Internetové stránky „Jako doma“ které jsou zaměřené na ženské bezdomovectví, charakterizuje služby pro ženy domova jako nezohledňující ženské potřeby. Bezdomovectví postihuje ženy i muže, avšak „*strategie přežití, rizika, kterým ženy čelí, a jevy, které ženské bezdomovectví doprovázejí, se ukázaly velmi odlišné než ty u mužů bez domova.*“ Další důvod, proč hovořit a zkoumat bezdomovectví z pohledu genderu je spojen s feminizací chudoby, která obecně postihuje ženy mnohem častěji než muže. V konečném důsledku je to právě finanční tíseň, která může vést ke ztrátě domova.

Protože se má práce zabývá hlavně ženami, větší část bude věnována genderovým aspektům ženského bezdomovectví.

2.2.1 Ženské bezdomovectví

Schwarzová (in Matoušek 2005, s. 316) uvádí, že ženy jsou ohroženy ztrátou domova méně než muži a důvodem je „větší orientace žen na mezilidské vztahy...ženy mají bohatší sociální síť, většinou jsou schopny vyčerpávat zdroje a v krizi se obrátit na někoho, kdo se o ně postará.“ Právě v oblasti ženského bezdomovectví se vyskytuje problém latentního bezdomovectví, které však není dostatečně zjištěné různými organizacemi, protože se ženy více skrývají. Spaní na ulici pro ně přináší nebezpečí, fyzické útoky, sexuální násilí apod. (Stuliková, 2013). Pro srovnání uvádím Marka (2012, s. 107-110), který říká, že „V současnosti se počet žen využívajících služeb pro bezdomovce blíží k 20%, z toho nejvyšší zastoupení mají mladé ženy.“

Pokud se žena rozhodne ulici opustit, je většinou úspěšnější; zůstane-li na ulici, je více ohrožena na zdraví než muži. Když se vrátíme k tématu skrytého bezdomovectví, i podle Haasové (2005, s. 22-23) se ženy bez domova většinou řadí do skupiny skrytých osob bez domova (na veřejných místech je vidáme méně často než muže). Jedním z důvodů, proč tomu tak je uvádí, že ženy bez domova odsuzuje společnost mnohem více než muže, a proto se někdy snaží ostatním namlouvat, že mají kde bydlet, i když to není pravda. Dále poznamenává, že „ženské bezdomovectví vlastně kopíruje linii genderově stereotypního rozdělení naší společnosti. Ženská sféra je tradičně ta domácí, skrytá, zatímco muž se pohybuje ve sféře veřejné. Pokud žena odhalí svoje soukromí na ulici, například tím, že spí na lavičce a ne ve vlastní posteli, vystavuje se jiné stigmatizaci než muž: neztratila pouze práci, ale nedokázala v očích kolemjdoucích udržet spořádanou domácnost, nedokáže u sebe mít své děti. Další kapitolou jsou rozdílné požadavky na ‚slušný vzhled‘ muže a ženy. Žena bez domova zkrátka nemá v pořádku svoji soukromou sféru, kterou by měla obývat, a tak se raději skrývá před našimi zraky.“

Hetmánková (2013, s. 2-17) vysvětluje: „Ženy ohroženy akutní chudobou a nouzí svůj propad na ulici často oddalují, například setrváváním v násilných a nevyhovujících vztazích, přespáváním u známých či přátel nebo vytvářením účelových krátkodobých vztahů. Důvody k takovémuto ‚skrývání‘ jsou mnohé. Nezřídka jsou

spojeny s mateřstvím, péčí o děti, stigmatizací a kritičtějším náhledem společnosti na ženy, které tzv. selhaly.

Zamyšlení nad dopady takového „skryvání“ je jistě na místě – pojí se totiž s dalším výrazným rysem ženského bezdomovectví: násilím, které se v rozličných formách objevuje ve vyprávění drtivé většiny žen bez domova.“ Násilí páchanému na ženách se věnuji v poslední části textu o ženském bezdomovectví.

2.2.1.1. Příčiny ženského bezdomovectví

Příčiny bezdomovectví u žen jsou jiné než příčiny bezdomovectví u mužů. Nicméně, jen zřídka je způsobeno pouze jedním faktorem. Ve většině případů se jedná o kombinaci různých příčin.

Marek (2012, s. 109), považuje za hlavní příčinu bezdomovectví psychiatrickou diagnózu. Kolářová (2014) však uvádí, že z výzkumů, které byly prováděny neziskovou organizací Gender Studies vyplývá, že hlavní příčinou bezdomovectví u žen je rozpad partnerských vztahů. Na ulici se tedy většinou ocitají ženy, které musely opustit domov, kterým se rozpadlo manželství, zemřel jim partner nebo jiný rodinný příslušník, se kterým žily v jedné domácnosti. U všech těchto žen byla společným znakem špatná finanční situace a ztráta podpůrné sítě, která byla doprovázena ztrátou domova a zároveň neznalostí služeb existujících pro osoby bez domova.

Závislost není považována za hlavní příčiny ženského bezdomovectví. Závislostí obecně trpí více muži než ženy. Nadměrné užívání alkoholu, které může být chápáno jako dočasný únik či zapomnění na nelehkou situaci je ničí po všech stránkách mnohem více než muže (Novotný, Průdková, 2008, s. 25).

2.2.1.2. Identita a vzhled

Jak uvádí Průdková a Novotný, většina žen bez domova, které se vzhledem ke své situaci nacházejí v prostředí mužů bez domova, se jim začne přizpůsobovat. Zhrubnou, zdrsňují a někdy se i vzhledem přibližují k mužům. Uvádějí, že žena často rezignuje na péči o sebe, což je ale samozřejmě dáno faktem, že udržovat se v takto ztížených podmínkách je obtížné a musí se přizpůsobit, protože by jinak nepřežila. *„Identita a sebepojetí žen bez domova přímo souvisí s jejich každodenními strategiemi přežití a ovlivňuje jejich prožívání bezdomovectví... Tyto ženy nemají vlastní střechu nad*

hlavou a dlouhodobě pobývají v azylových domech a noclehárnách. Naprostá většina z nich navíc zažila nedobrovolný pobyt na ulici, ale přesto se nechtějí či nemohou identifikovat jako osoby bez domova. Toto je mimo jiné důkazem nedůstojného postavení lidí bez domova.“ (Hetmánková, 2013, s. 2-17)

Co se vzhledu ženy bez domova týče, není pro muže mez domova jakýkoliv vzhled překážkou k vytvoření vztahu. Uvádí se, že je tomu tak z důvodu počtu žen bez domova, který je až 4x nižší než počet mužů bez domova. Handicap, který ženě brání v partnerství, je většinou psychologického rázu (Marek a kol., 2012, s. 109).

2.2.1.3. Otázka násilí

Za hlavní odlišnost ženského bezdomovectví od mužského je považováno zejména zvýšené vystavení žen fyzickému, sexuálnímu a verbálnímu násilí ze strany mužů; jejich zvýšená zranitelnost při pobytu na ulici a snížená ekonomická síla (Hetmánková, 2013, s. 17).

Podle slov Madrizové (1997, s. 343) je právě násilí dalším z prostředků kontroly, který je uplatňován na ženách, což v konečném důsledku posiluje stereotypní vnímání žen, které by se měly vhodně chovat, vhodně se oblékat, vyhýbat se ulicím... Tyto vzorce chování opět legitimizují genderové rozdíly a žena se tak dostává do role sexuálního „objektu“, kdy je to právě její vzhled a sexualita, co z ní činí oběť kriminálních činů. Násilí je prostředek, kterým muži uplatňují své panství nad ženami (Šmausová, 2011, s. 128).

Ženy mají s nocováním na ulici větší problém než muži a to převážně z důvodu velkého rizika znásilnění. Násilím obecně nejsou ohroženy pouze ženy, ale osoby žijící na ulici obecně. Napadání bývají často ve spánku, kdy jsou bezbranní, avšak i když jsou v bdělém stavu, přesto nejsou schopni se často bránit, ať už z důvodu svého špatného zdravotního stavu nebo přesile útočníků. Marek (2012, s. 107-110) uvádí, že: *„Bezdomovkyně však může zažít domácí násilí přímo na ulici, kde žije ve vztahu s násilníkem, který tvrdí, že ji ochraňuje, a ona má pocit, že by situaci na ulici sama nezvládla. Zatímco pro ženu, postiženou domácím násilím může ulice znamenat úkryt, pro ženu postiženou domácím násilím na ulici je ulice ohrožující, protože její násilník takové prostředí zná a útěk od něho je komplikovanější. Sociální služby, které by mohla žena v této situaci využít, pro ni nebudou dostupné, protože je primárně ženou bez*

domova a až v druhé řadě obětí domácího násilí.“ Pokud je však ženám na ulici nabízena pomoc, využívají ji častěji než muži a pokud se rozhodnou ulici opustit, bývají úspěšnější než muži bez domova.

Většina mužů na ulici má tendenci ženy bez domova ochraňovat, za co však v konečném důsledku mohou požadovat sexuální služby. Stává se však také, že mezi nimi může vzniknout přátelský vztah, který následně může vést ke zneužívání ze strany ženy, kdy muži plní úlohu být potřebný.

Potřebu ochraňovat ženy na ulici má také sociální pracovník, který vnímá život ženy na ulici nebezpečnější, než život muže. Z tohoto hlediska je pohlaví ženy spíše výhodou než komplikací. Potřeba sociálních pracovníků ochraňovat ženy bez domova vyplývá z faktu, že jsou potenciálními matkami. V tomto případě je sexuální chování ženy mnohem více stigmatizující než chování muže na ulici; obecně je jakékoliv rizikové chování ženy v průběhu dospívání méně akceptovatelné. Janebová (in Marek a kol., 2012, s. 110) uvádí, že dívky obecně mají menší prostor pro realizaci a hledání svého já než chlapci. Z rozhovorů s mladými ženami bez domova vyplývá, že vyrůstaly v prostředí, které bylo příliš autoritativní, a proto relativně brzy odešly z domova a aby nezůstaly na ulici, vstoupily do relativně nepevného vztahu. Některé z nich se ocitnou ve finanční krizi, která může vést v konečném důsledku k prostituci, což vede k odsouzení rodinou, přáteli a společností. Žena se tedy dostává do role sexuálního objektu a zároveň zůstává na okraji společnosti.

2.2.2 Mužské bezdomovectví

Většinu osob bez domova tvoří muži. Muži mají většinou problém požádat své příbuzné nebo přátele o možnost dočasného ubytování, ale zároveň využívají nabízené sociální služby více než ženy a mají také tendence se na veřejnosti více předvádět (Hradecká, Hradecký, 1996, s. 44).

Bezdomovectví je obecně rozdělováno do 3 typů. Bezdomovectví zjevné, skryté a potenciální, kde patří osoby, kterým bezdomovectví hrozí (Hradečtí, 1996, s. 27). Jak jsem zmínila v podkapitole o ženském bezdomovectví, ženy užívají především formu skrytého bezdomovectví, popř. potenciální, kdy jim bezdomovectví hrozí a vyhýbají se mu např. tím, že mají partnera, u kterého přebývají. Z toho vyplývá, že nejčastější

a můžeme říci i objektivní formou mužského bezdomovectví, je zjevné. Jsou to právě muži bez domova, které nejčastěji potkáváme na nádraží, v podchodech, před obchody.

2.2.2.1. Příčiny mužského bezdomovectví

Příčiny bezdomovectví obecně rozdělujeme na vnější a vnitřní. Do vnějších řadíme chudobu, vysokou míru nezaměstnanosti, nedostatečné zabezpečení ve stáří a nemoci, diskriminaci příslušníků etnických minorit či finanční nedostupnost bydlení. Do vnitřních zařazujeme vztahové, materiální a osobní podmínky jednotlivců a rodin. Nejčastější příčinou ztráty domova u bezdomovců v ČR je rozpad rodiny, druhou nejčastější příčinou je ztráta zaměstnání. Velkým problémem je dlouhodobá nezaměstnanost, kdy dochází ke ztrátě pracovních návyků a v některých případech i ztrátou kvalifikace, která souvisí se zaváděním nových technologií a pracovních postupů a ztrátou sebedůvěry. Mezi osobnostní faktory se řadí tělesné či duševní choroby, poruchy osobnosti a prožitá traumata, do kterých patří sexuální zneužívání v dětství, smrt blízké osoby, závislost rodičů na návykových látkách, týrání (Průdková, Novotný, 2008, s. 15-16). Podle výzkumů, které byly prováděny v různých krajích v roce 2005 vyplývá, že se příčiny bezdomovectví v různých městech liší (Hradecký, 2006, s. 85).

Pokud se zaměříme na oblast závislostí, u mužů jsou mnohem častější než u žen. Zatímco ženy mají tendenci konzumovat alkohol spíše skrytě, muži se konzumací alkoholu na veřejnosti netají. Sami přiznávají, že hlavní příčinou bezdomovectví je závislost na alkoholu. Otázkou je, zda konzumace alkoholu nepřekrývá psychické problémy.

Mezi lidmi bez domova je také výrazně vyšší procento mužů, kteří za sebou mají kriminální minulost, která je spojena s výkonem trestu ve vězení. Tento fakt mění strukturu osob bez domova, protože právě výkon trestu je jednou z častých příčin bezdomovectví. Kriminalita je opět spojena s impulzivnějším a agresivnějším chováním mužů. Osoby bez domova zpravidla kriminální činnost nepáchají, a pokud ano, jedná se většinou o menší přestupky jako např. drobné krádeže, nedovolené obsazení budovy apod.

Ženy jsou méně často pachatelkami trestných činů. Tento fakt může být opět spojován se sociální kontrolou, ať formální či neformální. Šmausová (2011, s. 120)

uvádí, že na krádež muže je pohlíženo jinak, než na krádež ženy. Vzhledem k roli, kterou má muž ve společnosti, je krádež považována za odmítnutí norem svázaných s prací a zajištění si příjmu. Protože žena není spojena s rolí živitele rodiny, pokud něco ukradne, je to považováno za čin, který udělala, aby se mohla postarat o děti. Tyto motivy ženy jsou společností více akceptovatelné než motivy muže, byť by byly stejné a výsledkem bývá i nižší udělení trestu ze strany soudců. Podle Šmausové to nesouvisí s rytířskou povahou soudců, ale „spíše s jejich vědomím, že trestní právo není se svými sankcemi při současném rozdělení rolí mezi pohlavími pro ženy adekvátní.“ Dalším důvodem může být také to, že ženy vnímají riziko spojené se sankcemi více než muži, což je připisováno rozdílné socializaci. Muži jsou v rámci socializace mnohem méně sledovaní než ženy (Miller, Simpson, 1991, s. 336). Ženy navíc vědí, že pokud se dopustí trestného činu, proviňují se i proti sociálním a morálním rolím. Stávají se pak oběťmi dvojité deviantizace – prostřednictvím zákona i pomluv (Zedner, 1991, s. 308). Formální sociální kontrola je tak posílena i kontrolou neformální (Carlen, 2003, s. 121).

2.2.2.2. Identita a vzhled

Vzhledem k rolím, které jsou muži ve společnosti připisovány, pocítují muži bez domova pocity zklamání, osobního selhání. Jedná se o roli živitele rodiny, roli partnera či manžela, zaměstnaného... Obecně, klade společnost větší nároky na muže než na ženu, s čímž je spojeno větší odsouzení a sociální vyloučení, pokud těmto nárokům nevyhoví. Vzhledem k tomu, že muži vnímají fakt, že se octli na ulici jako osobní selhání, domnívají se, že se z ulice musejí dostat vlastními silami, protože kdyby přijali pomoc od kohokoliv, bylo by to opět vnímáno jako známka jejich slabosti a přestávají být plnohodnotným mužem. Tento fakt je následně spojen i s obtížnější reintegrací do společnosti.

Tradiční muž by měl být úspěšný ve všech směrech – v zaměstnání, společnosti, sexu... kdežto od ženy se očekává „pouze“ to, že bude dobrou matkou (Marek a kol., 2012, s. 23, 110-112). Oakleyová (2000, s. 99) dodává, že každá společnost má určité principy, podle nichž rozděluje činnosti, které jsou vhodné pro muže a pro ženu. Marek (2012, s. 23, 110-112) dále pokračuje: „*Status ženy či muže je jedním z mála statusů, který jedinci na ulici zbyl.*“ Součástí je i naplnění mužského smyslu života v práci. Stejně to vnímají i muži bez domova, kteří se shodují v tvrzení, že hlavním problémem

je to, že nemohou najít práci. Co se týče nezaměstnanosti, muži jsou dlouhodobou nezaměstnaností ohroženi více než ženy.

Nezaměstnané ženy se většinou realizují v domácnosti a jejich nezaměstnanost je společností více tolerovaná než u mužů, kteří jsou obecně považováni za živitele rodiny. Muži bez domova o zaměstnání často mluví, ale jen málokdy jej opravdu hledají. *„Naplnují tak genderové očekávání, že muž má vždy práci, alespoň na symbolické úrovni, i když sami nechtějí nebo nemohou takové očekávání naplnit. Jako jednorázová pomoc na stavbu bude přijat spíše muž než žena.“* Mezi muži a domnívám se i obecně ve společnosti, je muž charakterizován specifickými rolemi a kritérii, které by měl plnit. Jedná se o množství vydělaných peněz, atraktivitu apod. Z tohoto důvodu je mezi muži typická soutěživost, která podceňuje agresivitu. Ta ve společnosti není vítána příliš kladně, avšak na ulici je její jistá míra nezbytná a to z toho důvodu, že pokud ji muž neprojevuje, je pokládán za slabého, což je v tomto společenství vnímáno jako ponižující. Často také podceňují závislost, duševní i fyzické nemoci. I když mají např. nárok na invalidní důchod, opět tuto možnost nevyužijí, a to právě z důvodu přiznání si vlastní slabosti.

Sociální pracovníci většinou muže bez domova charakterizují jako neflexibilní, nemotivované, autoritativní, agresivní, stupidní, narcisistické a povrchní. Většinou jsou tedy řazeni do skupiny problémových a nedobrovolných klientů. Muži mají také problém požádat sociální pracovníci – ženu o pomoc. Zde opět můžeme vidět tradiční genderové pojetí, kdy žádat o pomoc ženu je ponižující. Vzhledem k tomu, že většina sociálních pracovníků jsou ženy, může být i tento fakt příčinou nespolupráce mužů bez domova. Tento fakt potvrzují i Hradečtí (1996, s. 45), kteří říkají, že muži bez domova obecně, jsou méně ochotní spolupracovat než ženy. Také jsou méně spolehliví, podráždění, zaujatí, často nepřátelští vůči jiným osobám a zatrpknou již krátce po tom, co se ocitnou na ulici.

Životní příběhy osob bez domova mají co říci každému z nás. Často to bývají osudy, které jsou podobné těm našim, což jen ukazuje, že hranice mezi *„pěkným životem s domovem, a mezi tím možná taky hezkým, ale rozhodně o dost drsnějším životem na ulici, je tenká.“* (Kolařová, 2015)

Metodologická část

3 Metodologie výzkumu

V této části práce popisují výzkumnou otázku a cíl výzkumu. Dále se věnují použité metodě sběru a zpracování dat. Součástí této kapitoly je také popis výzkumného vzorku.

3.1 Výzkumná otázka a cíle

Podstatou a cílem práce je porozumět, jak se žije ženě bez domova. Jak konstruuje svou genderovou identitu, jaké situace vnímá jako náročné pro její udržení a zda ji ona sama vnímá jako důležitou. Výzkumná otázka zní: Jak se Vám žije jako ženě bez domova?

3.2 Popis použitých metod

Vzhledem k povaze zkoumaných informací jsem použila kvalitativní metody, a to hlavně z důvodu přezkoumání subjektivního porozumění životního příběhu ženy bez domova. Chtěla jsem v podstatě lépe porozumět tomu, jak se žije ženě bez domova. Už z výrazu „porozumět“ vyplývá, že se bude jednat o interpretativní přístup. Interpretativní paradigma klade důraz na důležitost zkoumání každodenního života a to hlavně prostřednictvím porozumění jednotlivým aktérům.

Chtěla bych zmínit i teorii symbolického interakcionalismu, který je důležitý pro pochopení neformální sociální kontroly, kterou budu zmiňovat v části výzkumné. Jak píše Miovský (2006, s. 54), symbolický interakcionalismus vychází z představy, že každá sociální interakce musí být chápána jako interpretativní proces. *„Člověk si každou sociální situaci pro sebe vykládá, vyjasňuje si, jaké role jsou od něj očekávány, jaké jsou mu jeho okolím připisovány a jaké perspektivy (možnosti volby) má on sám.“*

Blumer považuje za jeden z velmi důležitých požadavků pro vědecké zkoumání respekt k přirozenosti empirického světa (Blumer, 1969, s. 60). Tento respekt k empirickému světu se odráží ve dvou výzkumných postupech – exploraci a inspekci.

Explorace je dle něj způsob, díky kterému lze vytvářet ucelené a komplexní znalosti o sféře sociálního života, ale zároveň zdokonalování svého výzkumu tak, aby neustále vycházel a byl zakotven ve zkoumaném empirickém světě. Výzkumník tedy přijímá nové podněty a důležitost dat se mění s množstvím informací a lepším porozuměním. Výzkumník se snaží vidět svět jejich očima. Inspekce nám slouží k tomu, abychom se na kategorie, které z výzkumu vplynuly, mohli dívat ze všech možných stran a porovnávat je s empirickou realitou. Přirovnává ji ke zkoumání předmětu, který je pro nás nový – vezmeme ho, otáčíme s ním, prohlížíme si ho ze všech úhlů a stran a ptáme se, co by to mohlo být apod. (Blumer, 1969, s. 40).

Pro záměry této práce jsem použila metodu záměrného (účelového) výběru, která patří mezi nejrozšířenější metody v kvalitativním přístupu vůbec. Jedná se o záměrné vyhledávání účastníků podle jejich vlastností, kdy kritériem je vlastnost nebo stav (Mioviský, 2006, s. 135), což je v případě této práce žena bez domova.

Strategie a metody, které jsem použila při získávání dat, korespondují s metodami používanými v psychologii. S respondentkou jsem použila metodu pozorování. Použila jsem polo-strukturovaný rozhovor, kdy jsem měla připraveny okruhy otázek. Výhodou tohoto typu rozhovoru je, že jsem mohla pořadí otázek měnit. Pro jednotlivé rozhovory jsem si stanovila také časové rozmezí, do kterého jsem se snažila vměstnat, avšak vzhledem k povaze otázek to nebylo vždy úplně jednoduché. Čas, který byl pro rozhovor stanovený, byl dvě hodiny. Plánovaných rozhovorů proběhlo celkem pět. Vnějšímu prostředí jsem nepřikládala příliš velký význam. Jednalo se mi hlavně o to, aby se respondentka cítila dobře, výběr místa jsem tedy nechala na paní Janě. Většina rozhovorů proběhla v kavárně.

Cílem metodologické kapitoly bylo představit teoretické ukotvení a výzkumnou techniku a umožnit tak posouzení validity předkládané práce.

3.3 Popis výzkumného souboru

Během tvorby této práce jsem se setkala s několika ženami bez domova, avšak příběh, který budu popisovat je natolik silný, že jsem se souhlasem paní Jany rozhodla, že jej uveřejním. S paní Janou mě seznámila matka mého přítele. Došlo k setkání a přede mnou seděly dvě ženy stejného věku. Z jedné vyzařovala radost ze života,

rozzářené oči a na druhé straně seděla žena, shrbená, skelné oči, kruhy pod očima, při zvedání skleničky se jí třepala ruka. Neuvěřitelné, že dvě ženy, stejného věku, podobného vzdělání mohou být tak daleko a blízko zároveň.

Paní Jana má 55 let. Její matka, učitelka hudby žila dle jejich slov mimo svět. Její otec, ředitel významného podniku, chtěl, aby byla ve všem nejlepší. Byl dominantní despota, který ji neustále snižoval sebevědomí. Ať udělala cokoli, vše bylo vždy špatně. Chtěla pracovat s dětmi, ale otec chtěl, aby se stala ekonomkou a tak se také stalo. Vystudovala vysokou školu ekonomickou Univerzity Karlovy v Praze – splnila příkaz svého otce, ale své sny nenaplnila.

V 90. letech byl rodině vrácen majetek za miliony. Tyto lehce nabyté miliony investovala dle svých „přátel“ tak, že během pěti let o veškeré finance přišla. Vzhledem k dluhům byla nucena prodat i nově postavený dům a vrátila se do rodinného domu svých prarodičů. Posléze zjistila, že dům, ve kterém bydlí, jí již také nepatří. Děti odešly do světa, manžel zemřel, byla vystěhována bez náhrady.

Celkem vychovala tři syny, kteří vše brali jako samozřejmost, mysleli si, že kapsa je bezedná a že matka se musí postarat, protože je to „matka“. Z nudy začali užívat drogy a matku začali okrádat. Protože v dětství sama trpěla nedostatkem lásky, snažila se svým dětem dát to, co sama neměla – drahé dovolené, drahé dárky, oblečení... Myslela si, že peníze zmůžou vše.

Dnes se snaží žít tak, aby nikdo nepoznal, že je na dně. Ovšem z nejistého kroku, uhýbavého pohledu, nenabarvených vlasů, vzhledem ke své vysoké postavě se hrbí a má pocit, že když se hrbí, je neviditelná. Sklené oči a kruhy pod očima a modřiny po celém těle znamenají, že alkohol má nadvládu. Nejdříve se snažila o návštěvu psychiatra. Posléze lékům přestala věřit, začala je kombinovat s alkoholem a pouze to ji dopomohlo ke spánku a zapomnění.

Vždy byla považována za módní ikonu. Na gymnáziu velice milá, oblíbená, přátelská. Vše, co bylo „in“ měla ve třídě jako první. Na svůj pečlivě dbala, byla považovaná za krásnou ženu.

Má pouze jednu jedinou přítelkyni ze střední školy, která ji zůstala i po třiceti letech a jsou spolu stále v kontaktu. Nicméně, ta má pocit, že hází hrách na zeď, neboť

veškeré rady padly vniveč. Uvědomila si, že veškerá pomoc je zbytečná, pokud ona sama nebude chtít. Na srazy spolužáků z gymnázia již paní Jana nechodí, aby si nikdo nevšiml, že to již není ta žena, kterou znali, ale je to podle jejích slov „troska“, která se schovává před bývalými spolužáky. Pokud je potká na ulici, otočí se a dělá, že je nevidí. Stydí se za to, co se z ní stalo.

Stydí se požádat o pomoc své děti a přespává na chatce, která byla původně určená pro náradí na zahrádku. V této chatce přebývá tajně, protože je hodně vzdálená od jejího původního domova. Teď, v 55 letech hledala práci a vzhledem k tomu, že nemá žádnou praxi, protože nikdy nepracovala, nikde ji nezaměstnali. Nemá kde bydlet, nemá se na koho obrátit, protože „přátele“ měla v době, kdy měla peníze.

V současné době je sama, bez rodiny, bez domova. Pouze s láhví laciného vína se vzpomínkami co by bylo, kdyby bylo...

3.4 Způsob zpracování dat

Analytická část je tvořena dvěma základními zdroji informací – přepisy úryvků rozhovorů, které jsem do textu vložila za účelem zvýšení validity interpretací. Úryvky jsou vloženy doslovně jako přepisy rozhovorů, avšak s tím rozdílem, že jsem anonymizovala jméno respondentky. Druhou oblastí jsou již zmíněné interpretace, ze kterých jsem se snažila vytvořit „příběh“ o tom, jak se žije ženě bez domova.

K zaznamenávání odpovědí neboli fixaci dat, jsem používala záznamový arch, na kterém jsem měla vždy poznačeny jednotlivé otázky a okruhy, a zároveň jsem si k nim značila odpovědi. Ten mi následně sloužil jako materiál pro zpracování dat (Miovský, 2006, s. 197-199). Pro záznam rozhovorů jsem také použila diktafon. Z prováděných rozhovorů časem vyloučily kategorie, které se často opakovaly, z čehož vyplývá, že jsou pro paní Janu důležité. Mezi ně patřila oblast vzhledu a oblast rodiny.

První oficiální rozhovor jsem provedla 15.1.2015. Vzhledem k tomu, že jsem měla možnost znát příběh paní Jany i z pohledu její kamarádky, získaná data jsem analyzovala z obou pohledů. Při rozhovorech jsem měla pocit, že si uvědomuje svůj stav a beznadějnou situaci a cítila jsem snahu o obhajování jejích životních rozhodnutí. Jde o ženu velice hodnou, milou, ale naivní, co se týká důvěřivosti k lidem. Lidé této důvěřivosti vždy využili, a pokud měla, tak jenom brali. Velice ráda nosila kožichy,

diamanty, brilianty a zlaté šperky, které se dědily po generacích. Na prvním setkání na sobě měla lacinou bižuterii, oblečení neměla drahé, které pocházelo z nejexkluzivnějších butiků z celého světa, ale pouze čisté. Pokud bych nevěděla, co všechno měla, o co přišla, jak hluboko podle jejích slov klesla, napadlo by mě, že se jedná o „průměrnou“ ženu.

Jak jsem již výše uvedla, s paní Janou jsem vedla dlouhé rozhovory, které se často dotýkaly poměrně hodně citlivých témat. Objevily se slzy na obou stranách, smích, ale také přímo hmatatelná bolest a pocity smutku. Z počátku jsem měla z rozhovoru obavy, protože jsem si nebyla jistá, zda jsem dostatečně připravená a to jak osobnostně, tak i profesně. Byla jsem si vědoma toho, že se budeme dotýkat velice citlivých témat a paní Jana o tom věděla také. Snažila jsem se být kongruentní, empatická a vyhnout se posuzování, se kterým se v podstatě paní Jana setkává celý život. Zároveň jsem se snažila působit uvolněně, aby se paní Jana necítila tak, že se nad ni povyšuji, protože jsem si uvědomovala, že se nejspíš bude ve společnosti lidí cítit nejistě. V průběhu rozhovorů jsem si uvědomovala, že ji chci opravdu čím dál tím více poznat a objevovaly se stále nové otázky a oblasti, které mě zajímaly. Zajímala jsem se o dětství paní Jany. Zajímalo mě její sebepojetí, zda v jejím životě bylo nějaké období, ve kterém byla opravdu šťastná, jak hodnotí svůj život, zda si myslí, že jej mohla nějakým způsobem ovlivnit, kdyby mohla něco změnit, co by to bylo a podobně. Zajímala jsem se také o její běžný život, její sny a dozvěděla jsem se věci, které z velké části vysvětlují její chování.

V úvahu jsem také samozřejmě brala i etická pravidla a hlediska. Bylo nutné, abych si ujasnila svou roli a dávala si pozor, aby nedošlo k často podceňovanému etickému tématu, a to střetu zájmů. Respondentka byla informována o tom, k čemu výzkum bude sloužit, přibližně znala povahu otázek, a tak si byla vědoma rizik, které jej mohou doprovázet. Samozřejmě jsme byly domluvené, že pokud by jí bylo cokoliv nepříjemné, nemusí odpovídat, popř. od výzkumu odstoupit. Z důvodu ochrany soukromí a v rámci důvěry, kterou ve mně respondentka vložila, byly použity pseudonymy všech zúčastněných (Miovský, 2006, s. 279-281). V některých chvílích pro mě bylo těžké uchovat si empatickou neutralitu. Když paní Jana povídala o svém ženství a co to pro ni každý den obnáší, měla jsem tendence se až příliš vžívat do její situace, protože se domnívám, že jen málokdo si dokáže představit, jaké musí být

bojovat každý den o své ženství. Data jsem se snažila zpracovat co nejobektivněji a vyhnout se jakémukoliv hodnocení či posuzování.

Empirická část pracuje s kvalitativními daty získanými s rozhovorů s paní Janou. Z prováděných rozhovorů vyplynulo několik témat, které se často opakovaly, což podtrhovalo důležitost, jakou jim paní Jana přikládala. Jednalo se o oblast vzhledu a rodiny. Obě tyto oblasti jsou genderově podmíněné. Se vzhledem se pojí neformální sociální kontrola a s rodinou genderové stereotypy, které jsou ve společnosti zažité. Cílem rozhovorů bylo porozumět, jak se žije ženě bez domova. Zda se v těchto těžkých podmínkách, ve kterých se ocitá každou minutu svého života, vnímá jako žena, jakými mechanismy svoji ženskost udržuje, jak se vyrovnává s pohledy okolí apod.

O tom, že se vzhledu připisuje velká důležitost, se přesvědčujeme neustále. Nejenom média, ale i lidé okolo nás určují, jak by měla žena vypadat, jak by se měla chovat a vystupovat na veřejnosti. Co když má ale ztížené podmínky v přístupu k mechanismům, kterými ze sebe dělá ženu? Zůstává nadále ženou? Co pro ni znamená „být ženou“?

Empirická část

4 Interpretace dat

V rozhovorech s paní Janou se opakovaně objevovaly určitá témata, která jsem vzhledem k rozsahu práce musela omezit pouze na několik. Stanovila jsem si tedy dvě oblasti, které budu podrobněji rozebírat v následujícím textu. Jedná se o oblast vzhledu, který je úzce spojen s neformální sociální kontrolou a oblast partnerství a rodiny, který je spojen s genderovými stereotypy.

4.1 Dělalí šaty člověka?

Vzhled má v naší společnosti zcela zásadní význam. Ženská krása podporuje mnoho průmyslových odvětví - módní, kosmetický, reklamní... Ženy jsou v pozici, kdy musí být neustále krásné a štíhlé, musí o sebe pečovat a „vhodně“ se chovat, protože jsou nepřetržitě pozorovány a to nejenom muži, ale i ženami okolo. Vzhled ovlivňuje nejenom úspěšnost, často i protekci, a mnohdy i samotnou spokojenost člověka. Podle Travisové, Maginnisové a Bardariové (2000, s. 241) je atraktivita považována za formu moci. Atraktivnějším lidem jsou automaticky přisuzovány pozitivní vlastnosti, které se promítají do dalších sfér života. Fyzický vzhled se tak stal nejenom předmětem posuzování, ale také i prostředkem neformální sociální kontroly.

Kladla jsem si otázku, jaké to asi musí být pro člověka bez domova, který nemá moc příležitostí se umýt, čistě obléknout apod. ve společnosti, kde právě vzhled je stavěn na první místo? Kde právě podle prvního dojmu je člověk posuzován? Jaké to musí být konkrétně pro paní Janu, když byla zvyklá o sebe, mohu říci i nadstandardně pečovat a teď bojuje každý den o svou ženskost?

Protože paní Jana zmiňovala otázku vzhledu velice často, níže zmíním sociální kontrolu, která se týká oblasti vzhledu a hodnocením s ním spojené. Sociální kontrola má ve své podstatě udržet ženy na „svém“ místě. Dělí se na formální a neformální. Probíhá neustále. Pod formální kontrolu spadají normy, které obsahují prvek „muset“, pod neformální „měl by“ a „moci“. Problémy nastávají v případě norem neformálních, protože postrádají verbální popis. Mezi ně řadíme např. normy týkající se oblékání,

kteře jsou velmi obtížně identifikovatelné, včetně identifikace jejich porušení (Workman, Freeburg, 2000, s. 94).

V neposlední řadě je potřeba zmínit také sankce, které jedince postihují v případě porušení norem. Podle Parsonse (1951, s. 321) je neformální sociální kontrola přítomna ve všech interakcích. Mezi nejvýraznější prostředky této neformální kontroly patří udílení negativních sankcí. Ty můžeme dělit na verbální a neverbální. Do skupiny neverbálních sankcí řadíme pohled. Zde je potřeba rozlišovat, zda se jedná o pohled, který v sobě nese jakési sdělení. Z hlediska sociální kontroly vzhledu žen je však tento typ důležitý. Podle již zmíněného výzkumu mají ženy pro takovéto pohledy šestý smysl. Zde je důležité, jak ženy svůj vzhled vnímají a podle čeho, resp. koho jej posuzují. To potvrzuje i Bourdieu (2000, s. 59), který říká, že představa o sobě nevychází pouze ze subjektivního hodnocení sebe sama, ale také ze zpětné vazby, kterou jedinec dostává od svého okolí.

Paní Jana se k tomuto vyjádřila: „*Pohledy některých lidí nejsou lichotivé vůči mé postavě, ale bohužel i já jsem se tak na některé lidi dívala. Život mě naučil neposuzovat lidi podle toho, jak vypadají, ale jak činí. I oni na to snad jednou přijdou, že pohled může ublížit. Potom přichází v úvahu přísloví: Slyším trávu růst.*“

Výzkumy dizertační práce Valouchové (2012, s. 63-65) vypovídají o tom, že většina žen soudí člověka podle vzhledu. Nicméně, většina z nich se také shoduje na tom, že je takovéto posuzování povrchní a nesprávné. Jak bylo potvrzeno i dále, vzhled je spojován s finančními prostředky – pokud je člověk dobře finančně zajištěn, může si dovolit vypadat dobře a pečovat o sebe. Stejně tak je i dobře vypadající člověk spojovaný s dobrým pracovním místem, chytrostí a vyšším společenským statusem. Paní Jana to vnímá podobně: „*Vzhledem k tomu, že prostředky jsou minimální, tak jsem již neobstála tlaku okolí na svůj vzhled a raději jsem v ústraní...mám pocit, že pohledy lidí mě zraňují víc, než měli vůbec oni v úmyslu. Lidé mě spíše přezíravě přejdou, ale já si ten pohled zabírám velice osobně. Naskýtá se otázka: Jsem neviditelná?*“

Být neviditelná – tak bychom mohli popsat pocity paní Jany, která svůj vzhled hodnotí jako nedostatečný požadavkům společnosti. Touha paní Jany „nebýt viděna“, může být výsledkem postavení žen, jejichž bytí je podle Bourdieho (2000, s. 61-62) bytím viděným. Ženy podle něj žijí v neustále fyzické nejistotě, protože jsou neustále

vystaveny pohledům ostatních. Nepřetržitě se nacházejí v situaci, kdy se snaží připodobnit „ideálu“, ale zároveň si uvědomují realitu svého vzhledu.

Sandra Lee Bartky (1997, 97-98) definuje 3 typy mocenských praktik, které jsou uplatňovány na ženská těla. Jedná se o „*těla jistých rozměrů*“, „*gesta, pohyby a postoje*“ a „*tělo, jako prostor ke zdobení*“. Od ženy se tedy očekává, že bude štíhlá, bude se pohybovat elegantně a nebude se někde rozvalovat na lavičce v parku, protože toto se přece k ženě nehodí a samozřejmě se také bude líčit a starat se o sebe, protože chce, aby vypadala dobře.

Většina dotazovaných žen z výzkumu Valouchové (2012) považuje za svou povinnost se o svůj vzhled starat a shoduje se v tom, že pokud se o něj žena nestará, je to považováno za její selhání a to nejenom v této oblasti, ale selhání je přisuzováno i jiným rolím, které ve společnosti zastává. Jak uvedla paní Jana: „*Žena musí být dáma za každé situace. I když spadne do bahna, tak spadne jako dáma a zvedne se jako dáma. Vulgární mluva ženám do úst nepatří. Pokud bych se začala vyjadřovat tak, jako ti muži na lavičkách, tak není cesty zpět.*“

V souvislosti s neformální sociální kontrolou bych ráda zmínila „přilepení negativního označení“ na ženu, která dle svého okolí porušila genderovou normu. Podle Frederica Lumleyeho je jedním z typů sociální kontroly, který je velice efektivní. Dělí jména na náhodná, jména mající význam a jména urážející (Lumley, 1925, 288-314). Třetí typ je ten, který je podstatou teorie labellingu a od kterého je velice těžké se očistit. U žen jsou tyto „nálepky“ často spojovány se sexualitou. Toto paní Jana nepotvrdila. Vzhledem k tomu, že se lidem spíše vyhýbá, s negativním označením ze strany okolí se příliš neseťkává. Fyzický vzhled je spojován s morálkou. Pokud se člověk nepřizpůsobí normativním požadavkům na vzhled, dostává se do situace, kdy je nejenom posuzován jeho vzhled, ale v ohrožení je i jeho charakter. Žena, která se nestará o svůj vzhled, v podstatě neplní své povinnosti, čímž se stává hrozbou pro fungování společenského řádu. Mýtus krásy přebírá úlohu, když už mýty mateřství a domácnosti nestačí (Wolf, 2000, s. 12).

Na otázku, jak se paní Jana vnímá, odpověděla:

„Vnímám se stále jako žena, ale nesmím se podívat do zrcadla. Zrcadlo je pravdivý obraz toho, co jsem.“

Mít tělo, které se cítí být ženským, konstruované prostřednictvím vhodných činností je pro většinu žen zásadní proto, aby se jako ženy vnímaly. A protože člověk může být současně mužem i ženou, je právě toto vnímání stěžejní. Žena je ženou, pokud přijme role, respektive požadavky, kterým musí v oblasti péči o vzhled a tělo vyhovět-v ideálním případě se z ní stává sebekontrolující individuum (Bartky, 1997, s. 105-106).

Na příběhu paní Jany jde vidět, jak se během jejího života měnilo vnímání ženství. Kdysi nosila nejdražší kožichy a oblečení světových značek, dnes ji „stačí“, aby měla oblečení čisté. Když jsem se paní Jany ptala, jak o sebe pečuje, jakými mechanismy ze sebe dělá ženu, odpověděla:

„Když mám peníze, koupím si nejlacinější barvu na vlasy a snažím se o původní zbarvení, které jsem mívala v mladším věku. Ličení se snažím nepřehánět, protože pleť již není tak hladká a vrásky jsou velice viditelné. Kruhy pod očima nezamaskuje ani nejlepší make-up. Modřiny, které jsou občas viditelné, se snažím zakrýt dlouhým svetrem nebo kabátem. Poslední zbytky důstojnosti zachovávám tím, že se obden sprchuji a v azylovém domě mám možnost výběru oblečení, které se mi vždy podaří sladit jak barevně, tak materiálově...doba, kdy jsem navštěvovala kadeřníka, manikúru, pedikúru jsou již pryč, ale umím se o sebe stále postarat ještě tak, abych se za sebe nestyděla i když vím, že za mnou již muži neotočí jalo dřív...každý den je pro mě těžký. Každý den, když se probudím, se vidím jako šedivou hadru. Nejvíce mě zrazují třesy rukou. Přestávám si věřit. Během dne nabydu lehce sebevědomí a večer jsem tam, kde jsem byla předtím. Piju víno, piju sama a piju ho pořád...vždy jsem si myslela, že víno není návykové, mýlila jsem se. Naštěstí už neberu žádné léky, protože nechodím k žádnému lékaři. Asi bych měla navštívit zubaře, ale bojím se, že pozná, co jsem zač.“

Tato odpověď se shoduje s autory, kteří zmiňují, že lidé bez domova nenavštěvují téměř žádné lékaře, protože se stydí. Jak uvádí Nielsen (2004, s. 20), ženy jsou chyceny v genderových stereotypch, které jsou spojeny s jejich tělem. Žena se

musí v dnešní době neustále starat o to, aby byla dostatečně hezká. Podle Naomi Wolf (2000, s. 166) je sexualita ženy neoddělitelně spojena s fyzickým vzhledem.

Paní Jana se vnímá jako žena a snaží se o sebe každý den pečovat. I když je pro ni každý den těžký, stále se nevzdává, což mě na jejím příběhu zaráží snad nejvíce – na druhou stranu ji ale obdivuji. Tuto část bych chtěla ukončit jejím výrokem: „*Vím jedno. Že pokud si ráno nevyčistím zuby, neučešu si vlasy, nevyměním si spodní prádlo, tak jsem prohrála. Když vidím muže ležící na lavičkách a popíjející víno, tak si říkám: 'To já nejsem. Já mám své sny a já na té lavičce s nimi neskončím.'* Ještě pořád je ve mě zbytek mého bývalého já, kdy mi ležel svět u nohou.“

4.2 Patřím někam? Potřebuje mě někdo?

Jaké jsou normy, které určují vhodné chování žen? Většina genderových norem je nepsaná. Můžeme je pozorovat prostřednictvím standardizovaných způsobů ženského chování, popř. omezení a využívání sankcí. Schur (1984, s. 52) definuje 3 oblasti genderových norem a to normy vzhledu/krásy, normy vztahující se k mateřství a normy týkající se sexuality. První a třetí oblasti jsem se věnovala v předchozím textu. V této části práce se budu věnovat normám vztahujícím se k mateřství. Tato oblast je primární a tradičně vnímaná jako ženská a stejně tak ji vnímá i paní Jana.

Podle slov paní Jany, dělala pro rodinu vše. Na otázku co pro ni znamená být ženou, odpověděla: „*Žena znamená děti a rodina.*“

To, že paní Jana se už od dětství vnímá jako žena, může být do velké ovlivněno její matkou, která pro ženu bývá identifikačním vzorem (Poněšický, 2004, s. 37). Od matky přejímá nejen ženskost, ale i mateřkost, což má souvislost také s jejím budoucím vývojem. Nicméně, matka v případě paní Jany příliš nefigurovala a jak řekla sama paní Jana:

„*Vzor jsem viděla spíše v jiných rodinách, které fungovaly u mých spolužaček. Má rodina mi nedala vzor...myslím si, že jsem jako matka zklamala. Nevím, kde jsem udělala chybu, Snažila jsem se. Strašně moc.*“ Zmiňovala také, že měla často pocit, že se na ni lidé dívají skrz prsty protože „neuměla vychovat své děti...nebyla správnou matkou.“ Tomuto tématu se věnuje Janebová (2008, s. 90-105), která potvrzuje, že ženy jsou hodnoceny více negativně a to hlavně z důvodu neplnění ideálu „dobré matky“

Podle výzkumů, které byly prováděny Zábrodskou (2009, s. 112-116) vyplývá, že většina žen má v sobě zakořeněno to, jak by se měla žena projevat na veřejnosti. Mezi jinými zmiňovaly jemnost, orientaci na rodinu, nebýt kariéristkou, hraní si na siláka a neprosazování se. Z odpovědí paní Jany vyplývá, že je velice silně orientovaná na rodinu:

„Nikdy jsem nepociťovala závist, ale teď, když jsem zůstala úplně sama a vidím rodinu s dítětem, jak jdou parkem, mají zmrzlinu a usmívají se na sebe, tak zjišťuji, že bohatství, které jsem měla já, nebylo bohatstvím, ale prokletím. Bohatství je v lidech, ne v penězích. Měli jsme vše, ale vlastně jsme neměli nikdy nic. Každý měl svůj pokoj, své auto, žili jsme vedle sebe, ale ne spolu...teď, ve svém věku zjišťuji, že jsem přišla ne o peníze, ale o lidi. Lidi se nedají ničím nahradit, syny mi to nevrátí. Nevím, kde bydlí, nemám s nimi žádný kontakt...netoužím po muži, ale po rodině, kterou jsem měla a která snad někde na mě ještě čeká. Jedinou špatnou věc, kterou jsem udělala, bylo, že jsem uvěřila lidem, kteří využili mé důvěřivosti, a špatně jsem investovala. Snažím se získat práci, a pokud se mi to podaří, pronajmu si garsonku 1+kk, kde budu mít stůl, čtyři židle a doufám, že na tyto židle mi synové jednou usednou. Nikdo nevidí do mé duše. Stále mám své sny a touhy. Doufám, že alespoň něco z toho, o čem sním, se mi splní.“

O čem sníte?

„Nesním o tom bohatství, které jsem měla, ale vzpomínám na děti, když byly malé, jak si hrály s legem, které nikdo ještě neměl, jak jezdily na lyžích nejlepších světových značek, a já jenom nakupovala a myslela si, že je to to správné dětství. Strašně jsem se mýlila. Dětství je o lásce a ne o materiálních věcech. Bohužel jsem na to přišla až teď, kdy jsem syny ztratila a pokud mám někde nějaká vnoučata, nevím o nich.“

Podle slov její kamarádky by se paní Jana rozdala. Pro všechny měla vždy otevřenou náruč a všem pomáhala, jak to šlo, ale když bylo potřeba, aby někdo pomohl jí, všichni se k ní otočili zády.

Muže bez domova vidí velice negativně a jsou pro ni odstrašujícím příkladem, což vyplývalo i z odpovědi z části věnované vzhledu: *„Vím, že jakmile vedle nich jednou sednu, tak už nevstanu.“* K otázce potenciálního vztahu se vyjádřila:

„O žádné další muže jsem neprojevila zájem, ale stále si chci připadat jako žena. Ženství nekončí v 55, žena může být krásná i v 70, když z ní bude vyzařovat něco, co ostatní uvidí a budou to chtít vidět. A možná na mě někde čeká ještě ten pravý... ale jen možná... Ted' se naskytá otázka: Chci přítele anebo partnera? Asi chci pouze klid v duši...vyrovnání se s křivdami a najít směr v posledním zbytku času, který mi zbývá.“

Podle Vágnerové (2007, s. 65) lze partnerství považovat za nejdůležitější formu intimního vztahu. Člověk může jeho prostřednictvím porozumět nejen sobě, ale také se realizovat. To potvrdila i paní Jana. Z provedených rozhovorů vyplývá, že paní Jana je velice silně orientovaná na rodinu. Vždy pro ni dělala vše. Hledala v tom svou životní roli, své naplnění, svůj smysl. Paní Jana je tedy ve většině ohledů femininní žena a vnímá se tak celý život. To pramení již z dětství, kdy otec chtěl, aby byla nejlepší, nejkrásnější, prostě ta „nej“. Protože se jí podle jejich slov „nepovedla“ role matky, doufá, že se jí podaří alespoň naplnit roli babičky. Uvědomuje si, že alkohol její problémy nevyřeší, že je pouze prostředníkem jejího stavu a že by s tím měla něco dělat, nicméně, říká si to každý den znovu a znovu.

„V duchu jsem stále tou veselou dívkou, která měla hodně přátel, a naštěstí nevidím ženu v přechodu, která zoufale touží po laskavém slovu. Vím, že synové ví v jakém jsem stavu, a možná nemají odvahu mě oslovit. Já mám pro ně náruč stále otevřenou a čekám. Udělám vše proto, abych je měla kam pozvat a aby se za svou matku nemuseli stydět. Neudělala jsem nic špatného, za co by mě lidi odsuzovali. Pouze jsem přišla o veškerý majetek, ale důstojnost mi stále zůstala...kde je ta mladá dívka v dlouhých bílých šatech a s mašlí ve vlasech, sedící na louce plné kopretin? To je ten život, na který jsme se těšili?“

Závěr

Jak bylo již v textu mnohokrát uvedeno, tento výzkum byl veden snahou o porozumění tomu, jak se žije ženě bez domova. V předchozím textu byla předložena analýza jednotlivých rozhovorů a také závěrů, které z této analýzy vyplývají. Teď již zbývá prostor pro následné shrnutí.

Tato práce je rozdělena do tří částí. První se zabývá teoretickou základnou, druhá použitou metodologií a poslední část se zabývá výsledky, tedy samotnou případovou studií paní Jany, ženy bez domova.

Cílem mé bakalářské práce bylo porozumět tomu, jak se žije ženě bez domova, nahlédnout do jejího každodenního života a zaměřit se na genderové rozdíly a charakteristiky. Jednalo se tedy o to zjistit, jakou a jak konstruuje svou genderovou identitu v různých kontextech. Ke splnění stanovených cílů jsem si stanovila několik skupin otázek, které jsem respondentce postupně kladla. Otázky byly zaměřeny na oblast vzhledu, vztahů, vnímání své současné situace, vnímání ženského a mužského bezdomovectví. S tím také souvisí zvolený typ metodologie, kdy jsem použila polostrukturovaný rozhovor, který popisují v metodologické části.

Paní Jana se definuje jako žena. O svou identitu bojuje každý den. To, jak se vnímá je do velké míry dáno prostředím, ve kterém vyrostla. Svým dětem se snažila poskytnout vše, co ona sama v dětství neměla. Díky majetku, který paní Jana zdědila, se nikdy nemusela ohlížet na peníze a tak nakonec jejich nedostatek a „neumění“ hospodařit s nimi zapříčinilo, že skončila na ulici. Stále si myslí, že to, co momentálně prožívá je přechodné období. Paní Jana neztratila naději. Stále doufá v zázrak, že se vše v dobré obrátí. Otázkou je, zda je to výsledek její naivity nebo zkušeností. Zázraky, kterými prošla, byly restituce, dědictví, pojistka vyplacená za smrt. Vždy byla zajištěna, ale teď prožívá období, které bere jako přechodné, avšak nevěří, že je konečné. Příběh paní Jany je odlišný od příběhů žen, které se octly na ulici. Je to příběh, který když člověk slyší, tak jej mrazí, protože si uvědomí, že ikdyž má člověk sebelepší úmysly, nemusí to „dopadnout“ dobře. Víra v lepší zítřky ji pomáhá přežít.

V případě paní Jany nelze hovořit o nedostatku míst v azylových domech pro ženy. Paní Jana by tuto možnost ani nevyužila, protože věří, že její situace se změní

a v danou chvíli by to brala jako prohru. Tato práce ukazuje fakt, že životní osudy jsou různé a ke každému musíme přistupovat individuálně, protože pod rouškou vzhledu se může skrývat příběh, který by nás ani ve snu nenapadl. Paní Jana se musela dostat až na ulici, aby si uvědomila, že její štěstí není v penězích, ale v péči o rodinu. Co všechno se musí stát, abychom si uvědomili, co je opravdu důležité?

Zaujala mě myšlenka, že my vlastně nemáme ani ponětí, na co lidé bez domova chtějí peníze a automaticky si je asociujeme s alkoholem. Třeba si chtějí zajít na toaletu, která je však většinou placená. Nebo se právě chtějí zajít osprchovat či si dát teplé jídlo. Nebo si chtějí koupit lacinou rtěnku či parfém, aby se cítily více jako žena. Ale my v podstatě rozhodujeme za ně, kdy rozhodneme o tom, co potřebují. Paní Jana je pro mě hrdinkou. Bojuje každý den za svůj život. Bojuje každý den za své ženství, za to, aby se mohla jako žena vnímat, aby tento fakt vnímala jako přednost.

A jak tedy toto celé téma uzavřít? Vzhled a genderové stereotypy jsou bezpochyby oblastí, které hrají v životě ženy důležitou roli. Ať už se rozhodne, zda se jakémusi normativu krásy přizpůsobí nebo na něj rezignuje, většina žen přiznává, že je vzhled důležitý. Otázkou či spíše výzvou zůstává, zda je nutné vzhledu přikládat tak velký význam a zda by nebylo lepší a to nejenom pro ženy, ale i pro muže, aby nám byla ponechána větší svoboda pro posuzování a hodnocení, pro naši svobodnou volbu. S různorodostí se setkáváme na každém kroku, jen ji často hodnotíme jako něco, co je potřeba změnit – přizpůsobit.

Úplným závěrem bych již chtěla poděkovat paní Janě, mé respondentce, která mi díky ochotě podělit se o své pocity a zkušenosti umožnila nahlédnout do jejího každodenního života a lépe porozumět tomu, jak vnímá svůj vzhled a ženství a zároveň mě obohatila.

Seznam použitých zdrojů

- 1) Arthur, L. B. (1999). „Dress and the Social Construction of Gender in Two Sororities.“ *Clothing and Textiles Research Journal* 17 (2), s. 84-93.
- 2) Barták, M. (2004). *Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty I. Bezdomovství v zrcadle veřejné politiky*, Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.
- 3) Bartky, S. L. (1997). „Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power.“ In: Diana Tietjens Meyers. *Feminist social thought: areader*. New York: Routledge, s. 93-111.
- 4) Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. New Jersey: Prentice-Hall.
- 5) Bourdieu, P. (2000). *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- 6) Carlen, P. (2003). „Virginia, Criminology, and the Antisocial Control of Women.“ In: Thomas G. Blomberg, Stanley Cohen (eds.). *Punishment and social control*. New York: Aldine de Gruyter, s. 117-132.
- 7) Connel, R. (1998). *Gender and power: society, the person and sexual politics*. Cambridge: Policy Press.
- 8) Diskutujeme: O čem se zatím v oblasti bezdomovectví nemluví [online]. Dostupné dne 20.6.2015 z <http://jakodoma.org/co-delame/diskutujeme-o-cem-se-zatim-v-oblasti-bezdomovectvi-nemluvi/>
- 9) Haasová, J. (2005). *Jak žijí v Olomouci ženy bez domova*, Olomouc: UPOL.
- 10) Hetmánková, R. (2013). *Zpátky ze dna: Zaostrěno na ženy*, Jako doma: Praha.
- 11) Hradecká, V., Hradecký, I. (1996). *Bezdomovectví, extrémní vyloučení*, Praha: Naděje.
- 12) Hradecký I. (2006). Proč spí lidé venku a kdo jsou ti lidé? *Sociální práce/Sociální práce*, č. 4/2006 s. 85.
- 13) Hradecký, I., a kol. (2007). *Definice a typologie bezdomovectví*, Praha: Destiny.
- 14) Janebová, R., Černá L. (2008). *Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce*. Gender, rovné příležitosti, výzkum, č. 2.
- 15) Kolářová J. (2008): Rovné příležitosti do firem [on-line]. Dostupné dne 12.2.2015 z <http://jakodoma.org/2012/08/20/citace/>

- 16) Kolařová J. Společně pro ženy: Pojdme o tom mluvit [online]. Dostupné dne 20.6.2015 z: <http://jakodoma.org/co-delame/spolecne-pro-zeny-pojdme-o-tom-mluvit/>Kontaktní osoba: Jitka Kolářová, jitka.kolarova@jakodoma.org
- 17) Lumley, F. E. (1925). *Means of Social Control*. New York: The Century co.
- 18) Madriz, E. I. (1997). „Images of Criminals and Victims: A Study on Women's Fear and Social Control.“ *Gender and Society* 11 (3), s. 342-356.
- 19) Marek J., Strnad A., Hotovcová L. (2012). *Bezdomovectví v kontextu ambulantních a sociálních služeb*. Praha: Portál.
- 20) Mareš, P. (1999). *Sociologie nerovnosti a chudoby*. SLON.
- 21) Matoušek O. Koláčková J., Kodymová P. (2005). *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- 22) Matoušek O. a kol. (2008). *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- 23) Matoušek O. a kol. (2013). *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- 24) Miller, Susan I., Sally S. Simpson. (1991). „Courtship Violence and Social Control: Does Gender Matter?“ *Law & Society Review* 25 (2), s. 335-366.
- 25) Mioviský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing.
- 26) Nielsen, Harriet B. (2004). „Noisy Girls: New Subjectivities and Old Gender Discourses.“ *Young* 12 (1), s. 9-30.
- 27) Oakleyová, A. (2000). *Pohlaví, gender a společnost*, Praha: Portál.
- 28) Parsons, T. (1951). *The Social System*. London: Routledge&Kegan Paul.
- 29) Poněšický, J. (2004). *Fenomén ženství a mužství*. Praha: Triton.
- 30) Průdková T., Novotný P. (2008). *Bezdomovectví*. Praha: Triton.
- 31) Renzetti, M.,C., Curran, J., D. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- 32) Schur, M. Edwin. (1984). *Labeling Women Deviant. Gender, Stigma and Social Control*. New York: Random House.
- 33) Stets, Jan E., Stacy A. Hammons. (2002). „Gender, Control, and Marital Commitment.“ *Journal of Family Issues* 23 (1), s. 3-25.
- 34) Stulíková V. (2013): Neviditelné ženy: o genderových aspektech bezdomovectví [on-line]. Dostupné dne 12.2.2015 z <http://jakodoma.org/2013/10/14/neviditelne-zeny-o-genderovych-aspektech-bezdomovectvi/>

- 35) Šmausová, G. (2002). „Proti tvrdošijné představě o ontické povaze genderu a pohlaví.“ *Sociální studia* 7, s. 15-27.
- 36) Šmausová, G. (2011). „Sociální kontrola a vztah mezi pohlavími.“ In: Libora Oates-Indruchová (ed.). *Tvrdošijnost myšlenky. Od feministické kriminologie k teorii genderu*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 115-134.
- 37) Štěchová, M., Luptáková, M., Kopoldová B. (2008). *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- 38) Travis, Ch. B., Meginnis K. L., Bardari K. M. (2000). „Beauty, Sexuality, and Identity: The Social Control of Women.“ In: Cheryl Brown Travis, Jacquelyn W. White. *Sexuality, Society, and Feminism*. Washington: American Psychological Association, s. 237-272.
- 39) Urbanová, M. (1998). *Sociální kontrola a právo*. Brno: Masarykova Univerzita.
- 40) Vágnerová, M. (2007). *Vývojová psychologie. Dospělost a stáří*. Praha: Karolinum.
- 41) Vágnerová M. (2008). *Psychopatologie v pomáhajících profesích*. Praha: Portál.
- 42) Valouchová, P. (2012). *Krásný holky: Neformální sociální kontrola prostřednictvím vzhledu*. (Dizertační práce). Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra sociologie a andragogiky.
- 43) West, C., Zimmerman, D., H. (2008). „Dělat gender.“ *Sociální studia* 1, s. 99-120.
- 44) Wolf, N. (2000). *Mýtus krásy*. Bratislava: Aspekt.
- 45) Wood, W., P. Niels Ch., Hebl M. R., Rothgerber, H. (1997). „Conformity to Sex-Typed Norms, Affect, and the Self-Concept.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 73 (3), s. 523-535.
- 46) Workman, J. E., Freeburg E. W. (2000). „Part II: Testing the Expanded definitiv of A Normative Order.“ *Clothing and textiles Research Journal* 18 (2), s. 90-99.
- 47) Zábrodská, K. (2009). *Variace na gender*. Praha: Academia.
- 48) Zedner, L. (1991). „Women, Crime, and Penal Responses: A Historical Account.“ In: Michael Tonry (ed.). *Crime and Justice. A Review of Research*. Chicago: The University of Chicago Press, s. 307-362.